

UPANİŞADLAR

Hinduizm'in felsefi ve mistik yapıdaki
kutsal kitap koleksiyonu

(bk. BRAHMANİZM;
HİNDÜİZM).

URÂBÎ PAŞA

(عربي باشا)

(1841-1911)

Mısırlı devlet adamı,
İngiliz işgaline karşı direnen
ordu kumandanı.

7 Safer 1257'de (31 Mart 1841) Mısır'ın Şarkıye müdüriyetine (muhafaza) bağlı Hirriyyetüze ne köyünde doğdu. Adı Ahmed'dir. Aslen Iraklı olup VII. (XIII.) yüzyılda Mısır'a göç eden bir aileden geldiği rivayet edilir. Babası Muhammed Urâbî köyün şeyhülbeledi idi. İlk tahsilini köyünde tamamladı. Sekiz yaşında babasını kaybedince 1265'te (1849) Kahire'ye gitti. Ezher'e kaydoldu, dört yıl sonra öğrenimini tamamlamadan köyüne döndü. 1854'te Mısır Valisi Said Paşa'nın kabile reisleri, meşâyih'in oğulları ve yakınlarının askere alınması kararı üzerine Urâbî de askere alındı ve bölük emini unvanıyla kâtip tayin edildi. Daha sonra yapılan düzenlemelerle zabıt kadrosuna geçti ve 1860'ta kaymakam (yarbay) rütbesine terfi etti. Said Paşa'nın 1861'de Medine'yi ziyareti esnasında ona yaverlik yaptı. Bu sırada Napolyon'un hayatını ve Mısır seferini anlatan bir kitap okuması askerî kimliği üzerinde etkili oldu.

Urâbî, 1863'te Mısır valiliğine getirilen İsmâil Paşa'nın fellâh kökenli subaylara karşı olumsuz tavrından etkilendi. Çerkez Hüsrev Paşa ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde askerî mahkemede yargılandı ve yirmi bir gün hapse mahkûm edildi. Bir üst mahkeme kararı bozduysa da Urâbî ile Çerkez-Türk kökenli kumandanlar arasındaki husumet devam etti. Bu arada üç yıl orduyla ilişkisi kesildi. Hidiv hareminden bir câriye ile evlenmesinin ardından tekrar orduya döndü ve uzun süre rütbesi yükseltilmeden yarbay olarak görev yaptı. 1875'te kurulan gizli bir zâbitan cemiyetine katıldı. Subayların maaşlarında kesintiye gidilmesi ve tasarruf amacıyla bir kısmının ordudan ihraç edilmesi üzerine Şubat 1879'da çok sayıda subay bir bildiri yayımlayıp gösteri düzenledi. Urâbî bu olayların içinde yer almamakla birlikte askerî mahkemede yargılandı ve İskenderiye'ye tayin edildi. Haziran 1879'da

Hidiv İsmâil Paşa'nın görevden alınıp yerine oğlu Tefvik Paşa'nın getirilmesinin ardından Urâbî önce miralay (albay) rütbesine yükseltildi, ardından yaverler arasına alınıp Kahire'deki Abbâsiye Kışlası'nda 4. piyade alay kumandanı olarak görevlendirildi.

Orduda Çerkez-Türk ve fellâh kökenli subaylar arasındaki gerginliklerin tırmanması sırasında Urâbî'nin ordu içerisindeki etkinliği ve şöhreti arttı. Riyâz Paşa hükümetinin Cihâdiye Bakanı Osman Rıfka'nın yerli askerlerin subay kadrosuna geçmelerini engellemesi bu subayları huzursuz etti. Çerkez-Türk kökenli subayların kendilerine komplo kurduğuna inanan bir grup yerli subay 16 Ocak 1881'de Urâbî'nin evinde toplanarak onu sözcü seçti. Urâbî başbakanı cihâdiye bakanını şikâyet eden bir dilekçe yazıp görevden alınmasını istedi. Bunun üzerine askerî mahkemede yargılanan Urâbî ve iki subay arkadaşı görevden uzaklaştırılarak tutuklandı, yerlerine Çerkez-Türk subayları tayin edildi. Ancak Urâbî ve arkadaşlarını destekleyen 1 ve 6. piyade alayları 1 Şubat'ta Cihâdiye Bakanlığı'nı bastılar ve Urâbî ile iki arkadaşını alıp Âbidin Kışlası'na döndüler. Ayaklanan askerleri yatıştıran Urâbî, Fransız başkonsolosu Baron de Ring'e hitaben bir mektup yazdı, kendisi ve arkadaşları için ondan destek istedi. Fransa ve İngiltere başkonsoloslarının araya girmesiyle Urâbî ve arkadaşlarının talepleri kabul edilerek cihâdiye bakanı görevinden alındı ve yerine Mahmûd Sâmî el-Bârûdî tayin edildi (Schölch, *Ägypten den Ägypten*, s. 132-133).

Ancak Mısır'da istikrar bir türlü sağlanamadı. Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin cihâdiye bakanlığından alınması ve yerine getirilen Dâvud Paşa'nın bazı alayları Kahire'den uzaklaştırmak istemesi ordu içinde karışıklığa yol açtı. Bunun üzerine Urâbî kumandasındaki birlikler 9 Eylül 1881'de Âbidin Sarayı önünde bir gösteri yaptı; Ri-

yad Paşa hükümetinin görevden alınması, meclisin açılması ve ordudaki asker sayısının 18.000'e yükseltilmesi gibi taleplerde bulundu. Hidiv bu talepleri uygun görünce Urâbî ve arkadaşları Kahire'yi terketmeyi kabul ettiler. Urâbî yeni görev yeri olan Şarkıye'deki Re'sülvâdî'ye gitti. Bu sırada Bâbüâli, Mısır'da gerginliği azaltmak ve Hidiv Tefvik'e destek vermek amacıyla Ali Nizâmî Paşa başkanlığında bir heyeti Kahire'ye gönderdi. Heyetin Mısır'daki temaslarından rahatsız olan İngiltere ve Fransa, geri çağırılması yönündeki askerî ve diplomatik girişimlerini arttırdı. Ali Nizâmî Paşa heyeti de iki haftaya yakın bir sürede belirgin bir başarı elde edemeden 18 Ekim 1881'de Mısır'dan ayrıldı. Bu arada şöhreti daha da artan Urâbî eşraftan, ulemâdan, gazetecilerden önemli destek buldu ve ileride Urâbî hareketi diye adlandırılacak olan Vataniyye hareketinin liderliğini üstlendi. Yabancılar tarafından tanınan Urâbî, Batılı siyasetçiler ve gazetecilerle birçok görüşme yaptı. Bunlardan İngiliz eski diplomatı, seyyah ve yazar W. S. Blunt, Urâbî ile yaptığı mülâkatlar neticesinde hazırladığı taslak metnin, Urâbî, Muhammed Abduh, Süleyman Abaza Paşa ve diğer bazı önemli kişilerin incelemesinden sonra kendi programları olarak kabul edildiğini söyler. Bu metin ilk defa 1 Ocak 1882 tarihli *Times* gazetesinde yayımlandı (Blunt, s. 383-385; Arapça çevirisi için bk. Nakkâş, *Mısır li'l-Mısriyyin*, IV, 217-220).

Urâbî, Şerif Paşa hükümetinin Ocak 1882'de istifa etmesinin ardından kurulan Mahmûd Sâmî el-Bârûdî hükümetinin cihâdiye ve bahriye bakanlığına tayin edildi (4 Şubat 1882). Daha sonra hidiv tarafından kendisine livâ rütbesi ve paşa unvanı verildi. Bu arada Bârûdî ile birlikte orduda kendi taraftarlarından pek çok kişiyi terfi ettirdiler. Ayrıca Çerkez-Türk kökenli subaylara karşı tavrı almaya başladılar. Nisan 1882'de Urâbî'ye ve hükümetin diğer üyelerine suikast hazırlığı içinde bulundukları gerekçesiyle kırk kadar Çerkez asıllı subay ve eski cihâdiye bakanı Osman Rıfka Paşa tutuklandı. Bu olaylar sırasında hükümetle Hidiv Tefvik arasında gerginlik yaşanmaya başlandı. Osmanlı hükümeti meşrû yönetici olarak hidivi desteklediğini açıkladı. Ayrıca Fransa ve İngiltere de hidivi desteklemekteydi. Mayıs 1882'de bu iki ülke donanmalarını İskenderiye önlerine göndererek Mısır'a bir nota verdi ve Urâbî Paşa'nın geçici bir süre Mısır'dan uzaklaştırılmasını ve bakanlar kurulunun istifasını istedi. Bakanlar ku-



Urâbî Paşa

URÂBÎ PAŞA

rulu notaya karşı çıktıysa da hidiv onu kabul etti. Bunun üzerine hükümet 26 Mayıs'ta istifa edince hidiv Muhammed Şerif Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak Urâbî taraftarları bundan rahatsız oldu. Subaylar, ulemâ, tüccar, eşraf gibi pek çok kesim Urâbî Paşa'nın eski görevine iadesini talep etti. Baskılara dayanamayan hidiv 28 Mayıs'ta Urâbî Paşa'yı tekrar cihâdiye bakanlığına getirdi.

Mahmûd Sâmî ve Urâbî Paşa, Bâbîâli'ye hidiv aleyhinde yazılar göndererek problemlerin kendilerinden kaynaklanmadığını göstermeye çalıştılar. Gelişmelerden endişe duyan Bâbîâli, Derviş Paşa başkanlığında bir heyeti Mısır'a gönderdi. 7 Haziran'da İskenderiye'ye ulaşan Derviş Paşa'nın Urâbî'yi takviye için geldiğine inanan halk heyeti büyük bir tezahüratla karşıladı. Osmanlı heyetinin Mısır'a gelmesinden sonra 11 Haziran'da İskenderiye hadisesi meydana geldi. Biri yabancı, diğeri yerli iki kişi arasında çıkan kavga kısa sürede büyüdü ve yerli-yabancı çatışmasına dönüştü, her iki taraftan pek çok kişi hayatını kaybetti. İki gün devam eden olaylarda şehir ciddi şekilde hasar gördü.

Urâbî Paşa bu arada Râgıb Paşa'nın başbakanlığında kurulan hükümette görev aldı. Hidivin sarayında Derviş Paşa ve yabancı konsolosların da katıldığı bir toplantıda Urâbî Paşa hidiv tarafından verilecek emirlere itaat edeceğine, huzur ve asayiş sağlayacağına dair söz verdi. Derviş Paşa, 25 Haziran'da padişah tarafından gönderilen birinci dereceden Mecidî nişanını Urâbî Paşa'ya ulaştırdı. Derviş Paşa'nın görevi Urâbî'yi İstanbul'a davet edip Mısır'dan uzaklaştırmak, sultanın meşrû temsilcisi olarak Hidiv Tevfik Paşa'nın konumunu güçlendirmek ve Osmanlı ordusunun Mısır'a gitmesini gerektirecek bir durumun ortaya çıkmasını engellemekti. Böylece hadiselerin yatışacağına ve Urâbî'nin kontrol altına alınacağına inanıyordu (Derinil, XXIV/1 [1988], s. 8). Ancak Mısır'da gerginlik artmaya devam etti. Avrupalıların çoğu Mısır'ı terketmeye başladı. Urâbî Paşa, muhtemel bir yabancı müdahalesine karşı savaş hazırlıklarına ve İskenderiye istihkâmlarını kuvvetlendirmeye yöneldi. O güne kadar İngiltere ile birlikte hareket eden Fransa gemilerini İskenderiye Limanı'ndan çekti. İngiltere ise limandaki donanmanın tehlike altında bulunduğunu bahane ederek 11-12 Temmuz'da İskenderiye istihkâmlarını topa tuttu. Urâbî Paşa askerlerini toplamaya çalışırken hidiv ve bazı bakanlar İngiliz gemilerinde "koruma" altına alındı. Mısır'ın içine

düştüğü durumdan hidivi sorumlu tutan Urâbî, ordusuyla birlikte İskenderiye yakınlarındaki Kefrûddewâr'a çekildi. Mısır'da gerginliği önleyemeyen Derviş Paşa 14 Temmuz'da İstanbul'a döndü. İngilizler 15 Temmuz'da İskenderiye'yi işgal etti. 17 Temmuz'da Kahire'de toplanan ulemâ ve eşrafin büyük bir kısmı Urâbî'yi desteklediğini ilân etti. 20 Temmuz'da hidiv Urâbî'yi cihâdiye ve bahriye bakanlığı görevlerinden aldı. 29 Temmuz'da ülkenin çeşitli yerlerinden gelip Kahire'de toplanan Meclis-i Örfî üyeleri bazı kararlar aldılar. Bu çerçevede hidivin düşman elinde bulunduğu için özgür davranmadığı, dolayısıyla Urâbî'nin Mısır ordularının başında kalmaya devam edeceği belirtildi.

Ağustos 1882 başlarından itibaren İngiliz ordusu Süveyş ve İsmâiliye gibi önemli kanal şehirlerini işgal etti. Bedevilerin desteğini alan Urâbî kumandasındaki Mısır ordusu ile İngiliz ordusu arasında çatışmalar bir süre devam etti. Nihayet Mısır ordusu, 13 Eylül'de Süveyş Kanalı ile Kahire arasındaki Tellülkebîr mevkiinde İngiliz ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı, Urâbî Paşa Kahire'ye kaçtı. Kahire'nin kuşatılması üzerine Urâbî 14 Eylül'de İngilizler'e teslim oldu. Böylece Mısır İngilizler tarafından işgal edildi. İngiltere birçok defa Osmanlı Devleti'nden Mısır'a asker göndermesini, Urâbî'yi âsi ilân etmesini talep etmiş, padişah ilk isteğe yanaşmamış, ikincisini de sürekli ertelemişti. Nihayet Tellülkebîr çarpışmasından bir hafta önce 6 Eylül 1882'de II. Abdülhamid Urâbî'yi âsi ilân etti. Urâbî Paşa ve yakın arkadaşları çıkarıldıkları savaş mahkemesinde isyancıların lideri olarak yargılandılar. Mahkeme sonucunda Urâbî ve arkadaşlarının mal varlıklarına el konuldu, kendileri de idama mahkûm edildi. Ardından bu ceza ömür boyu hapse çevrildi; daha sonra aileleriyle birlikte Seylan (Sri Lanka) adasına sürüldüler (yargılama sürecinin ayrıntıları için bk. Broadley, tür.yer.). Urâbî Paşa, Hidiv II. Abbas Hilmi'nin 11 Haziran 1901'de kendisini affetmesinden sonra ailesiyle beraber Kahire'ye döndü, mal varlığı ve özlük hakları iade edildi. Bundan sonraki hayatında siyasete karışmadan yaşadı ve hâtıralarını kaleme aldı. 21 Eylül 1911'de Kahire'de vefat etti.

Urâbî Paşa, Mısır'da siyasî hayatın dönüm noktalarından birinde önemli rol oynamış, lideri bulunduğu hareket Mısır ve Sudan'ın İngiliz işgaline uğramasının yolunu açmıştır. II. Abdülhamid, Derviş Paşa'yı görevlendirerek Urâbî'yi Mısır'dan uzak-

laştırap İngiliz işgaline mani olmaya çalışmış, fakat bunda başarı sağlayamamıştır. Ayrıca gerek Filistin ve Suriye'de gerekse Anadolu'da Urâbî lehine yapılacak gösteriler engellenmiş ve liderliğini yaptığı hareketin özellikle Osmanlı Arap vilâyetlerinde Arap kavmiyetçiliğine yol açmasını engellemek için etkin tedbirler alınmıştır. Böyle bir hareketin Osmanlı idarî yapısını tehdit etmesinin yanı sıra fiilî bir yabancı müdahalesine yol açacağı endişeleri de Urâbî'nin âsi ilân edilmesinde etkili olmuştur. Urâbî Paşa hareketi farklı açılardan değerlendirilmiş, hakkında çeşitli dillerde çok sayıda yayın yapılmıştır. Sonuçları açısından bakıldığında bu hareket, Mısır'ın uzun süre hukuken bir Osmanlı eyaleti olmakla birlikte İngiliz işgali altında kalmasının önemli gerekçelerinden birini teşkil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Urâbî Paşa, *Müzekkirâtü'z-zâ'im Ahmed 'Urâbî: Keşfü's-sitâr 'an sirri'l-esrâr fi'n-nehdati'l-Mişiyye el-meşhûre bi's-Sevretü'l-'Urâbiyye* (nşr. Abdülmün'im İbrâhim el-Cüme'î), Kahire 2005, I-III; Selîm Halîl en-Nakkâş, *Mısır li'l-Mişiyyin*, İskenderiye 1302/1884, IV-V, tür.yer.; E. Malet, *Shifting Scenes*, London 1901, tür.yer.; The Earl of Cromer, *Modern Egypt*, London 1908, I, 149-349; Said Paşa, *Hâturat*, İstanbul 1328, I, 72-83; Râgıb Râif – Rauf Ahmed, *Mısır Meselesi*, İstanbul 1334, s. 61-80; Abdülhamid, *Devlet ve Memleket Görüşlerim* (haz. A. Alâaddin Çetin – Ramazan Yıldız), İstanbul 1976, s. 69-73; W. S. Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt*, New York 1922; Abdurrahman b. Abdülatîf er-Râfî, *eş-Sevretü'l-'Urâbiyye ve'l-ihtilâlü'l-'İngilizî*, Kahire 1368/1949; a.mlf., *ez-Za'îmü's-sâ'ir Ahmed 'Urâbî*, Kahire 1992; Ahmed Abdürrahîm Mustafa, *eş-Sevretü'l-'Urâbiyye*, [baskı yeri yok] 1961 (Dârü'l-kalem); Mahmûd el-Hafîf, *Ahmed 'Urâbî: ez-Za'imü'l-müfterâ 'aleyh*, Kahire 1971; A. Schölch, *Ägypten den Ägyptern: Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878-1882 in Ägypten*, Freiburg, ts. (Atlantis); a.mlf., "The Egyptian Bedouins and the Urâbiyyûn (1882)", *Wi, XVII/1* (1976-77), s. 44-57; A. M. Broadley, *How We Defended Arabi and His Friends*, Cairo 1980; *Bibliyücrâfâtü's-Sevretü'l-'Urâbiyye ve'l-vekâ'i'l-'harbiyye*, Kahire 1981; Semîr M. Tâhâ, *Ahmed 'Urâbî ve devrüh fi'l-hayâtî's-siyâsiyyeti'l-Mişiyye*, Kahire 1986; Mustafa Talâs, *eş-Sevretü'l-'Urâbiyyetü'l-küb-râ*, Dimaşk 1987; T. Mayer, *The Changing Past: Egyptian Historiography of the Urâbi Revolt (1882-1883)*, Gainesville 1988; Juan R. I. Cole, *Colonialism and Revolution in the Middle East: Social and Cultural Origins of Egypt's Urabi Movement*, Princeton 1992, tür.yer.; Hüseyin Fevzi Neccâr, *Ahmed 'Urâbî: Mısır li'l-Mişiyyin*, Kahire 1992; Mahmûd Salâh, *Muhâkemetü'z-zâ'im: Evrâku'l-kaziyyeti'l-aşliyye li-muhâkemeti Ahmed 'Urâbî*, Kahire 1996; İsmâil Abdülfettâh, *Ahmed 'Urâbî*, Kahire 2002; Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, İstanbul 2010, s. 39-138; Selim Derinil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-1882", *MES*, XXIV/1

(1988), s. 3-24; Ş. Tufan Buzpınar, "The Repercussions of the British Occupation of Egypt on Syria, 1882-1883", *a.e.*, XXXVI/1 (2000), s. 82-91; Rauf Ahmed Hotinli, "Arâbî Paşa", *İA*, I, 470-472; D. Hopwood, "Urâbî Paşa", *EI²* (İng.), X, 872-873.



HİLAL GÖRGÜN

URÂBÎYYE

(العربية)

Kâdiriyye tarikatının
Ömer b. Muhammed el-Urâbî
el-Yemenî'ye
(ö. 827/1424)
nisbet edilen kolu
(bk. KÂDİRÎYYE).

URBÛN

(bk. KAPARO).

URCÛZE

(bk. RECEZ).

URDU

DÂİRE-i MAÂRİF-i İSLÂMÎYYE

(اردو دائرۂ معارف اسلامیہ)

1959-1989 yılları arasında
Pencap Üniversitesi tarafından
yayınlanan İslâm dini, tarihi,
kültürü ve medeniyeti ansiklopedisi.

Hollanda'nın Leiden şehrinde 1913-1936 yıllarında çıkan *The Encyclopaedia of Islam*'ın Urduca'ya çevrilip yayımlanması düşüncesi ansiklopedinin neşir yıllarına kadar gider. 1935'ten önce Nevvâb İmâdül-mülk Seyyid Hüseyin Bilgrâmî bu konuyu gündeme getirmiş, Patna ve Haydarâbâd şehirlerinde bazı çalışmalar yapılmış, neticede Haydarâbâd'da faaliyete girilmiştir (Khalidi, XXXVI/1 [1962], s. 79). Haydarâbâd Akademisi'nin 1938'de başlattığı hazırlık çalışmaları, 1947'de bağımsız Hindistan Devleti'nin kurulup Haydarâbâd Nizamlığı'nın işgal edilmesi ve Urduca'nın resmî dil olmaktan çıkarılması üzerine sonuçsuz kalmıştır (Hamidullah, *WI*, VI/3-4 [1961], s. 244-245). Bir İslâm ansiklopedisi hazırlama fikri 22-24 Mart 1940 tarihinde Lahor'da toplanan Hindistan Müslümanları Birliği'nin toplantısında da dile getirilip görüşülmüştür. Urduca İslâm ansiklopedisinin fikir babası kabul edilen Lahor Oriental College müdürü Muhammed Şeffî ve yardımcısı Seyyid Muhammed Abdullah bir proje hazırlamış, aynı yıl Lahor

şehrindeki Pencap Üniversitesi tarafından düzenlenen Arapça ve Farsça Kongresi'nde bu proje çerçevesinde konu tekrar tartışılmıştır. 1948'de Pencap Üniversitesi Urduca Kongresi'nde de gündeme gelen ansiklopedi hazırlama düşüncesi burada benimsenmiş ve üniversite tarafından hayata geçirilmesi kararı alınmıştır. Üniversite yönetimi rektörün başkanlığında *Encyclopaedia Committee* adıyla bir kurul oluşturmuş ve üniversiteye bağlı olarak 1950 yılında kurulan Şu'be-i Urdu Dâire-i Maârif-i İslâmiyye (Department of Urdu Encyclopaedia of Islam) adlı birimle proje fiilen başlatılmıştır. 1942'de Oriental College müdürlüğünden emekliye ayrıldıktan sonra me-saisini ansiklopedi çalışmasına veren Muhammed Şeffî, 1 Aralık 1950 tarihinde bu birimin başına ve ansiklopedinin yayın kurulu başkanlığına getirilmiştir.

Yapılan hazırlık çalışmalarının ardından bir yayım planı ve periyodu belirlenerek *The Encyclopaedia of Islam*'ın ilk edisyonu yanında 1954'te başlayan ikinci edisyonundan da çeviriler yapılması, maddelerin tâdili ve genişletilmesi, ihtiyaç duyulan konuların yeniden yazılması kararlaştırılmıştır. Yirmi cilt olması düşünülen ansiklopedinin 1959 yılına kadar tercüme ve redaksiyon işinin bitirilerek yayıma geçilmesi ve beş küsur yıl gibi kısa bir zaman içinde yayımın tamamlanması planlanmıştır. *Urdu Dâ'ire-i Ma'ârif-i İslâmiyye*'nin ilk fasikülü Temmuz 1959 tarihinde çıkmış ve yıl sonuna kadar her biri altmış dört sayfa hacminde beş fasikül neşredilmiştir. Muhammed Şeffî'nin 14 Mart 1963'te vefatı ve malî sıkıntılarının ortaya çıkmasıyla çalışmalar yavaşlamış, 1971'e kadar sadece ilk yedi cilt basılabilmektedir. Ansiklopedi çalışmaları Amerika merkezli The Asia Foundation adlı kuruluşun malî desteğiyle devam ettirilmiş ve 1973 yılı sonunda ilk on iki cildin baskısı tamamlanmıştır. Ansiklopediye merkezî hükümetin yanında eyalet hükümetleri de malî kaynak aktarmıştır. 1989'da yirmi üç cilt halinde tamamlanan ansiklopedinin fihrist niteliğindeki XXIV. cildi 1992'de basılabilmektedir. Toplam 9973 maddeden oluşan ansiklopedinin XIV ve XVI. ciltleri ikiye bölünerek basıldığından eser yirmi altı ciltten meydana gelmektedir. Ansiklopedinin tamamlanmasından sonra *Muhtasar Urdu Dâ'ire-i Ma'ârif-i İslâmiyye* adıyla bir ciltlik özet çıkarılmıştır (Lahor 1997). Ayrıca ansiklopedide yer almayan veya gözden geçirilmesi gereken maddelerin yeniden yazdırılması yahut tamamlanması amacıyla hazırlanan *Tekmile-i*

Urdu Dâ'ire-i Ma'ârif-i İslâmiyye'nin "bâ" harfine kadar olan kısmı iki cilt halinde basılmış (Lahor 2002-2008), III. cilt de basım aşamasındadır.

Ansiklopedide on beş kişiden oluşan Meclis-i İntizâmiyye yayın politikasını belirlemekte ve malî yapıyla ilgili kararlar almaktadır. 1950-1992 yılları arasında ülkede meydana gelen siyasî değişiklikler sebebiyle heyetin bazı üyeleri sık sık değişmiştir. Heyet kendi arasından beş kişiyi İdâre-i Tahrîr (Standing Committee of Editorial Board) adıyla yayın icra kurulu olarak belirlemiştir. Ayrıca Pakistan dışından ansiklopediye destek veren ilim adamlarından Foreign Editorial Board adıyla bir heyet teşkil edilmiştir. Muhammed Şeffî'nin on üç yıllık başkanlığından sonra en uzun başkanlığı Oriental College müdürü Seyyid Muhammed Abdullah yapmış (1966-1986), uzun yıllar ansiklopediye hizmet veren Seyyid Muhammed Emced Eltâf, 9 Mart 1986'da yayın kurulu başkanlığını üstlenerek XXI. ciltte aldığı ansiklopediyi tamamlamıştır. Ayrıca kısa süreli yayın kurulu başkanlığı yapanlar da vardır. 22 Nisan 1980 tarihinden itibaren ansiklopedide telif ve redaksiyon heyetinde yer alan Mahmûd Hasan Ârif, 5 Temmuz 1995'ten beri halen Pencap Üniversitesi'nde ansiklopediyi çıkaran bölümün ve ansiklopedi yayın kurulunun başkanlığını yürütmektedir. Üniversitenin ülkede meydana gelen siyasî değişimlerden etkilenmesi yayın sürecinde zaman zaman bazı problemlere yol açmışsa da ansiklopedinin ihtiyaç duyduğu bilgi birikimi için iyi bir kaynak olması, personel bakımından iç yardımlaşma yollarını açık tutması böyle bir çalışma için avantaj teşkil etmiştir. Ansiklopedide, Urduca ve Farsça kitap yazımı ve basımında tercih edilen nesta'lik hattı yerine nesih hattının kullanılması bölge halkının alışkanlıklarına ters düşmekle birlikte görünüşü daha güzel olan bu yazı stilinin seçimi daha isabetli bulunmuştur (Khalidi, XXXVI/1 [1962], s. 79). Sonraki yıllarda bilgisayarlı yazım ve dizgi teknolojisinin devreye girmesiyle nesta'lik hattı da kullanışlı hale gelmiş, ek ciltler bu hatla basılmıştır.

Urdu Dâ'ire-i Ma'ârif-i İslâmiyye, Pakistan'da hem millî dil olarak kabul edilen Urduca'ya önemli bir kaynak eser kazandırılması hem de bu vesileyle islâmî ilimler başta olmak üzere geniş bir bilgi birikiminin ortaya çıkarılması, ayrıca yerli ve yabancı ilim adamları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olması bakımından büyük bir işlev görmüştür. *The*